

OMÓWIENIA I RECENZJE

V. Gábori-Csank, LA STATION DU PALÉOLITHIQUE MOYEN D'ERD-HONGRIE (ze współpracą I. Dienes, M. Kretzoi, P. Krivana, E. Krolopp, J. Stieberta), Budapest 1968, ss. 277, XLVI tabl.

Po ogłoszonej w latach międzywojennych monografii stanowiska jaskiniowego mustierskiego w Subalyuk¹ oraz monografii stanowiska otwartego mustierskiego w Tata² badacze węgierscy przygotowali imponującą monografię trzeciego stanowiska mustierskiego, także otwartego — w Erd, prawie na przedmieściach Budapesztu. Stanowisko to zostało bardzo starannie przebadane przez V. Gábori-Csank w latach 1963—1964. Wielką zaletą tych badań poza ogromnie staranną metodą, było przebadanie całości stanowiska, co pozwala na wysunięcie daleko idących wniosków na temat charakteru obozowisk środkowopaleolitycznych i trybu życia ludności kultury mustierskiej.

Stanowisko w Erd położone jest w osadach detrytycznych wypełniających trzy kopalne doliny wycięte w wapieniach sarmackich. Wyróżniono na nim, bezpośrednio na skalnym dnie dolin, dolną warstwę kulturową, dość ciekawą, oraz dość znacznej miąższości warstwę górną, złożoną z pięciu poziomów kulturowych. Sytuacja stratygraficzna stanowiska jest więc bardzo jasna — na rozwiniętej na dnie skalnym głębie interglacjalnej (eemskiej) osadzony został kompleks osadów wczesnowürmskich, zawierających poziomy kulturowe, pokrytych lessami środkowego i późnego Würmu.

Badania nad szczątkami fauny i flory, wykrytymi w poziomach kulturowych, pozwoliły określić panujący wówczas klimat jako dość wilgotny i chłodny z periodycznie powtarzającymi się zjawiskami subarktycznymi, odpowiadający wczesnemu Würmowi, po którym nastąpił okres suchego klimatu kontynentalnego, związany z lessową sedymentacją Würmu 1.

Na podkreślenie zasługują wyniki bardzo szczegółowych badań J. Stieberta nad rozwojem roślinności we wczesnym Würmie, oparte głównie na badaniach węgla drzewnych z różnych stanowisk mustierskich. Wyróżnił on pięć faz florystycznych na podstawie wzajemnego stosunku drzew liściastych i szpilkowych. W omawianym stanowisku obserwujemy zmniejszanie się udziału *Pinus silvestris* na korzyść wyraźnie wzrastającego udziału zespołu *Picea-Larix*, przy stałe niewielkiej ilości *Pinus cembra*. Pozwala to odnieść kompleks nawarstwień mustierskich na tym stanowisku do początku II fazy Stieberta.

Bardzo interesujących rezultatów dostarczyły badania M. Kretzoia nad fauną stanowiska. Uderzająca jest ogromna przewaga niedźwiedzia jaskiniowego nad wszystkimi innymi gatunkami zwierząt. Mamy tutaj prawdopodobnie do czynienia

¹ O. Kadić i in., *A cserepfalui Mussolini barlang*, „Geologia Hungarica”, t. 14: 1938, *passim*.

² L. Vértés i in., *Tata — eine mittelpaläolithische Travertin-siedlung in Ungarn*, „Archaeologia Hungarica”, t. 43: 1964, *passim*.

nia z grupami myśliwych, specjalizującymi się w polowaniach na te właśnie zwierzęta. Jednocześnie pewna ilość osobników młodych pozwala wyraźnie usytuować pobyt mieszkańców Erdu, przeważnie w pierwszej połowie roku, tj. głównie wiosną. Na podkreślenie zasługuje też fakt przyniesienia całych niedźwiedzi na miejsce obozowiska (składano je zresztą w specjalnie przeznaczanej na ten cel jednej z dolinek), podczas gdy z innych zwierząt zabierano jedynie głowy i kończyny. Oprócz niedźwiedzi polowano także na konie (zaledwie 4%). Ich szczątki występowały zresztą w odosobnionym skupisku, którego powstanie odnoszone jest do okresu lata. Z innych jeszcze zwierząt występują nosorożce (1%), hieny (1%), jelenie (0,5%) i in. W faunie reprezentowany jest jeszcze *Equus hydruntinus*, będący na terenie Węgier dobrym wyznacznikiem chronologicznym, ponieważ występuje on jedynie w pierwszej połowie Würmu.

Przytoczone dane stratygraficzne i paleontologiczne dobrze precyzują chronologię stanowiska, które wyraźnie poprzedza pierwsze główne minimum klimatyczne Würmu. Natomiast daty C14, uzyskane dla tego stanowiska, pozostają w wyraźnej sprzeczności z chronologią na podstawie powiązania z cyklem klimatycznym, ponieważ data dla spągu poziomu kulturowego górnego przypadku zaledwie na XLII tysiąclecie p.n.e.

Przemysł kamienny omawianego stanowiska jest wykonany w ogromnej przewadze z kwarcytu i innych skał twardych niekrzemiennych, głównie w postaci otoczków, występujących w sąsiednich dolinach. Sam surowiec narzucał tutaj swoistą technikę uzyskiwania półsurowca: drobne otoczki były rozbijane na koncentrycznie rozchodzące się od środka wycinki kuli, przypominające dobrze znane z apenińskiego musterienu „ćwiartki pomarańczy”. Technika ta nawiązuje więc blisko do „cytrusowatej” techniki, typowej dla przemysłu pontiniańskiego. Z tego względu wszystkie zespoły z Erd charakteryzuje zerowy wskaźnik techniczny lewaluaski oraz zerowy wskaźnik przygotowanych piętek.

Z punktu widzenia typologicznego wszystkie wyróżnione poziomy omawianego stanowiska charakteryzuje obecność podobnych typów narzędzi; różnice nie przekraczają zmienności w obrębie jednego przemysłu i wykazują stopniową ewolucję. Opracowując charakterystykę typologiczną omawianego przemysłu V. Gábori-Csank oparła się na metodzie opracowanej przez F. Bordes'a³ (z pewnymi modyfikacjami H. de Lumley)⁴, nie ograniczając się jednak do schematycznego wyliczenia wskaźników. Przemysł mustierski z Erd wyraźnie należy do grupy szarenckiej *sensu lato*, czego wyrazem jest wysoki wskaźnik zgrzebeł (65,6%). Biorąc pod uwagę nielewuaską technikę uzyskiwania półsurowca i brak przygotowanych piętek, można przemysł ten wiązać z grupą La Quina klasyczną, choć wskaźnik zgrzebeł szarenckich jest tylko 28,4%. Dlatego V. Gábori-Csank poszukując analogii dla przemysłu z Erd zwraca uwagę na stanowiska południowoeuropejskie, przede wszystkim pontiniańskie (dolne poziomy groty Fosselone na Monte Circeo), a także chorwackie i słoweńskie (Krapina, Betalov spodmol i in.), które wykazują wiele analogii z przemysłem Erdu, głównie od strony opisowo-typologicznej. Analogie te są bez porównania ważniejsze niż powiązania z Europą zachodnią, gdzie występują inwentarze o bliskiej charakterystyce statystyczno-typologicznej (np.

³ F. Bordes, M. Bourgon, *Le complex moustérien — Moustérien, Levalloisien et Tayacien*, „L'Anthropologie”, t. 55: 1951, s. 1—23; F. Bordes, *Essai de classification des industries moustériennes*, „Bulletin de la Société Préhistorique Française”, t. 50: 1953, s. 457—466.

⁴ G. Isetti, H. de Lumley, J. C. Miskovsky, *Il giacimento mousteriano della grotta dell'Arma presso Bussana*, „Rivista di Studi Liguri”, R. 28: 1962, s. 96—101.

warstwa C nawisu Chadourne w Dordonii), jednak różniące się wyraźnie od strony opisowej⁵. Z tych powodów wydaje się bardzo słusznym wydzielenie przez V. Gábori-Csank specjalnej jednostki kulturowej, do której należy m. in. przemysł z Erd, nazwanej „przemysłem szarenckim Europy południowo-wschodniej” (choć naszym zdaniem bardziej precyzyjne było by określenie — Europy środkowo-południowej).

Na szczególne podkreślenie zasługuje odrębność Erdu od innych stanowisk mustierskich na terenie Węgier, tj. zarówno od przemysłu typu Tata, jak i Subalyuk. Nawiązania pomiędzy Erdem a tymi stanowiskami sprowadzają się w istocie rzeczy do podobnej techniki (w wypadku Tata) i pewnej grupy podobnych zgrzebeł (szczególnie w porównaniu z górnym poziomem Subalyuk). Różnice natomiast zachodzą w charakterystyce statystyczno-typologicznej oraz w obecności form bifacjalnych ostrzy i noży-zgrzebeł tak typowych dla Subalyuku i Tata — zupełnie nie znanych natomiast z Erdu. Ten brak techniki bifacjalnego retuszu zdaje się szczególnie podkreślać „południowy” aspekt przemysłu z Erd.

W sumie monografię Erdu można uznać za wzorową monografię stanowiska paleolitycznego, jakich niewiele dotychczas w nauce światowej. Jednocześnie jest ona przykładem bardzo owocnej współpracy przedstawicieli szeregu dyscyplin, podporządkowanej jednak zasadniczemu, nadrzędnemu celowi — rekonstrukcji procesu historycznego u społeczeństw paleolitycznych. Jest to niewątpliwie zasługą eksploratora stanowiska i redaktora monografii — V. Gábori-Csank.

Janusz K. Kozłowski

⁵ W tej sprawie por. także uwagi autora tej recenzji w „Current Anthropology”, t. 9: 1968, s. 376—377 (*Evolution of the Palaeolithic in Central and Eastern Europe*).